
Милош Павловић
(Докторанд, Филозофски факултет Ниш)

**ПРАВОСЛАВЉЕ И ЛАТИНСКА ЈЕРЕС У ДРЖАВНО-
ПОЛИТИЧКОЈ ИДЕОЛОГИЈИ ТЕОДОСИЈА
ХИЛАНДАРЦА¹**

Апстракт: У овом раду су проучене антилатинске одлике наратива средњовековног српског писца Теодосија Хиландарца у контексту званичне државно-политичке идеологије. Будући да је изразито православна и антилатинска тенденција његовог стила одавно позната у науци, ми смо овом приликом преиспитали ранија тумачења и понудили нова у разумевању његове антилатинске лексике, њених идеолошких подстрека, али и домета. Негативан став према римокатоличкој вероисповести није постојао у стваралаштву Теодосијевих претходника, али се среће већ у књижевном зборнику архиепископа Данила II. Ми смо склони да Теодосија Хиландарца видимо као писца чија су дела написана почетком 14. века, а његов религијски дискурс као идеолошко оружје династичке политике краља Милутина.

Кључне речи: Теодосије Хиландарац, Православље, латинска јерес, Доментијан, Данило II, Лионска унија, краљ Милутин

Теодосије Хиландарац је најплоднији и најразноврснији српски средњовековни писац, који се опробао у највећем броју жанрова и био од свих највише читан и преписиван.² Његово стваралаштво представља важну етапу у развоју званичне државно-политичке идеологије. У том смислу важни су готово сви његови радови, па делом и они који су посвеће-

¹ * Овај рад представља прилично измењено и допуњено поглавље мастер рада: М. Павловић, *Државно-политичка идеологија у делу Теодосија Хиландарца*, Ниш 2015, 64-75.

² О томе сведочи чињеница да је од Доментијановог *Житија Светога Саве* остало сачувано седам преписа, а од Теодосијевог преко двадесет, не рачунајући рукописе руске рецензије, види: Ђ. Радојичић, *Творци и дела старе српске књижевности*, Титоград 1963, 81.

ни Светом Петру Коришком.³ Ипак за нашу тему једини извор је његово *Житије Светога Саве*, јер је једино у овом делу он латинску веру отворено жигосао као јерес.⁴

Теодосијева дела су написана са циљем да се прослављају српски светитељи и то је заједничко свим старим српским писцима. Истраживачи његовог дела више пута су нагласили православне и антилатинске тенденције његовог стила.⁵ Углавном је узрок за овакав његов богословски став препознат у догађајима око Лионске уније који су појачали антилатинско расположење на Светој Гори.⁶

Теодосијеви погледи на римокатолицизам долазе као нешто ново у српском високом друштву средњег века. Познато је да су сви немањићи владари неговали добре односе са римокатолицима. Територијална проширења Стефана Немање учинила су да под власт Србије дођу области које су биле под јурисдикцијом приморских латинских црквених седишта, Бара, Дубровника и Сплита.⁷ Државне потребе су наметале одржавање добрих веза са Римском црквом под чијом је духовном влашћу био велики број поданика српског владара. Обимна ктиторска делатност великог жупана Стефана Немање обухватила је и важне римокатоличке светиње.⁸

Стефан Првовенчани као владар Србије је само појачао своју отвореност према папској курији коју је имао и његов отац.⁹ Од почетка своје

³ Д. Јањић, *Преподобни Петар Коришки*, Београд-Лепосавић 2007, 164-171.

⁴ У својим химнама он јесте стално славио Светог Симеона и Светог Саву за њихову борбу против јереси, али то је увек уопштено и немогуће је уочити антилатинске ставове, в. Теодосије, *Службе, канони и Похвала*, Београд 1988.

⁵ В. Мошин, *Старац поп Теодосије и хиландарска „братија начелна“*, Јужнословенски филолог, књига XVII, (Београд 1938-1939), 189-200, 192; М. Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Београд 1990², 204-205. Теодосијева „пожртвовану љубав према отаџбини“ истакао је и Н. Радојчић, *Теодосијеви погледи на друштвено и државно уређење Србије*, Znanstveno društvo v Ljubljani, 1931, 35-38. О антилатинском ставу Теодосија Хиландарца види: М. Петровић, *Свети Сава на Жичком сабору 1221. године и латинска јерес*, ИЧ 45-46 (1998-1999), 11-29; И. Шпадијер, *Хронолошки оквири књижевног рада Теодосија Хиландарца*, Прилози за КЈИФ, 76 (Београд 2010), 3-16; Д. Марјановић, „Срби, мој народ, Христови су, не папини“ – однос светог Саве према папству 13. века у светлу једног новог апокрифа, Осам векова манастира Милешева, зборник радова I, (Милешева 2013), 45-59; Ђ. Ђекић, *Зашто Стефан Првовенчани нема своје житије?*, Баштина 48, (Приштина-Лепосавић 2019), 269-285.

⁶ Према нашим истраживањима ову тезу је први изнео: В. Мошин, *Старац поп Теодосије*, 193, позивајући се при том на нешто старију студију Милоја М. Васића, *Жича и Лазарица*, Београд 1928, 175. У каснијим радовима ова теза је само продубљивана.

⁷ Види: Ј. Калић, *Црквене прилике у српским земљама до стварања архиепископије 1219. године*, Сава Немањић – Свети Сава: историја и предање, (Београд 1979), 27-52.

⁸ С. Првовенчани, *Сабрани списи*, приредила Љиљана Јухас-Георгиевска, Београд 1988, 74. Недавно сам писао о Немањиној ктиторској активности према римокатоличким храмовима у контексту његове спољне политике, в. М. Павловић, *Ктиторска делатност Стефана Немање и њен значај у добијању српске Аутокефалије 1219. године*, Култура 164 (Београд 2019), 83.

⁹ С. Хафнер, *Светосавска црква и Рим у XIII и XIV веку*, Сава Немањић – Свети Сава: историја и предање, (Београд 1979), 383; И. Коматина, *Велико краљевство од*

владавине он је одржавао блиске везе са Римом, где се обраћао за добијање краљевске круне. Те везе је обновио после сукоба са братом што је на крају резултирало добијањем краљевске круне од стране папе Хонорија III.¹⁰

Најуспешнији владар међу његовим синовима, краљ Урош I, довео је на свој двор још једну римокатоличку принцезу и учинио је српском краљицом, Јелену Анжујску, која је била заштитник римокатоличких поданика, о чему сведочи обимна активност коју је предузела на обнови римокатоличких храмова у Зетском приморју и северној Албанији.¹¹ У његово време у Србију долазе познати европски рудари Саси, што отвара нову страну у односу српске средњовековне државе према римокатоличким поданицима. Тада отпочиње стварање римокатоличких парохија у Србији и изградња мреже католичке црквене организације у унутрашњости државе.¹² Оно што је важно у историји српско-папских односа, јесте чињеница да су Саси као римокатолици добили велике привилегије и пуну верску слободу.¹³

Краљу Драгутину је, такође, супруга била римокатоликиња и одржавао је блиске везе са Римом и био заинтересован да на угарски престо доведе свог сина, што је довело до мале полемике у историографији око његове верске оријентације, која је несумњиво до краја живота остала неизмењена.¹⁴ Са

прва: крунисање Стефана Немањића и „традиција Дукљанског краљевства“, ИЧ 65 (2016), 15-34. Више о преговорима око крунисања Стефана Првовенчаног и уопште о месту Србије и Бугарске у папској политици почетка 13. века, в. А. Nikolov, *Age of Coronations Bulgaria and Serbia in the Papal policy from the late 12th to the early 13th century*, Стефан Првовенчани и његово доба, (Београд 2020), 263-271. Искрпно о односима Стефана Првовенчаног и Рима у истом зборнику, в. I. Majnarić, *Constituti sunt super gentes et Regna: Papinstvo i Nemanjići na početku 13. stoljeća*, 273-290.

¹⁰ О овој тематици постоји богата литература, али ми ћемо на овом месту навести само најновије радове, који су при том богати упутницама на старију литературу: о сложеним политичким околностима у којима се Стефан Првовенчани изборио за краљевско достојанство, види: С. Пириватрић, *Криза византијског света и постанак краљевства и аутокефалне архиепископије свих српских и поморских земаља*, Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића, (Београд 2019), 107-146. Потом види у истом зборнику, више о обреду Стефановог крунисања у Жичи: С. Марјановић Душанић, *Српски успон на краљевство: тумачења и значења обреда крунисања*, 147-188; нарочито о могућем изгледу церемонијала: В. Вукашиновић, *Литургичка анализа крунисања Стефана Првовенчаног*, 189-218; такође види инструктивне радове за разумевање тематике краљевског достојанства у спољној репрезентацији немањићких владара: Н. Порчић, *Немањићки успон на краљевство у светлости дипломатичких и дипломатских сведочанстава*, 219-244; Д. Војводић, *Ка царском достојанству краљевске власти. Владарске инсигније и идеологија у доба првих Немањића*, 315-354.

¹¹ Г. Суботић, *Краљица Јелена Анжујска – ктитор црквених споменика у Приморју*, ИГ 1-2(1958), 131-148; М. Поповић, *Српска краљица Јелена између римокатоличанства и православља*, Београд 2010, 59-64.

¹² С. Ђирковић, *Католичке парохије у средњовековној Србији*, Работници, војници, духовници – друштва средњовековног Балкана, Београд 1977, 243.

¹³ Ђ. Ђекић, *Правни положај Саса у немањићкој Србији у 13. веку*, Српске органске студије 1-2 (2000), 141-154.

¹⁴ М. Поповић, *Стефан Драгутин и Римокатоличка црква*, Баштина 41

друге стране краљ Милутин је преговарао са авињонским папом о томе да пређе у католичанство.¹⁵ Његов биограф архиепископ Данило II сасвим прећуткује ову епизоду, али зато за цара Михаила VIII који је потписао Лионску унију каже: *разложунъ се вѣры христіаньскыѣ и приѣтъ вѣроу латиньскоу*.¹⁶ Тиме је јасно изразио свој став о постојању латинске јереси која је супротна хришћанству.¹⁷ На крају, треба нагласити, да ће се односи римског папе и краља Милутина ипак завршити отвореним непријатељством, папа Јован XXII (1316-1334) подржаће стварање коалиције римокатоличких владара против краља Милутина, а под образложењем да је Милутин само „шизматички“ краљ, позиваће његове римокатоличке поданике да се придруже савезу.¹⁸

Као што ћемо на даље видети, Теодосије својим „ватреним православљем“ уноси сасвим нови дух у односе српске елите према римокатоличкој вери. Његов став је недвосмислено антилатински.

Први пример таквог става налазимо у опису великог сабора у Жичи (1221). Тај сабор је према Теодосију трајао три дана. Сабор је почео на празник *Христа Спаса и Бога нашега* (односно Спасовдан) и првога дана је извршено крунисање великог жупана Стефана Немањића за краља. Ова краљевска круна добијена је из Рима, али то се код Теодосија уопште не помиње, он само саопштава да је Стефана крунисао архиепископ Сава. Током другог дана сабора, архиепископ Сава одржао је беседу у цркви *када су се епископи и благородни и сав народ сабрали*. На крају беседе затражио је од присутног народа, на кога су његове речи учиниле јак утисак, да сви заједно понављајући за њим изговоре *Символ вере* и да се одрекну јереси сви они који су у каквој јереси пребивали.

Нас, такође, интересује и оно што Теодосије каже да је Свети Сава радио трећег дана поменутог сабора. Тада је он задржао оне који су се

(Приштина-Лепосавић 2016), 77-99; Види такође нешто ширу студију истог аутора: *Исти, Стефан Драгутин - верска политика и култ*, Лепосавић 2020.

¹⁵ М. Ал. Пурковић, *Авињонске папе и српске земље. Светитељски култови у старој српској држави*, Горњи Милановац 2002, 10-17.

¹⁶ Ђ. Даничић, *Животи краљева и архиепископа српских*, написао Архиепископ Данило и други, Загреб 1866, 110; Данило II, *Животи краљева и архиепископа српских. Службе*, приредили Г. М. Данијел и Дамњан Петровић, Београд 1988, 114: *Овај Палеолог одлучивши се од хришћанске вере, узне веру латинску*.

¹⁷ Додатно је карактеристично то што у свом делу архиепископ Данило II није ниједном назвао цара Михаила по имену, већ је он за њега само „Палеолог“, уопште га не помиње по имену, док на пример, његовог наследника и Милутиновог таста, цара Андроника II Палеолога редовно помиње по имену, в. *Исто*, 104, 126, 135, 138-140, 149. Сматрамо да то ради намерно не желећи да помиње по имену владара који је због страшног греха уније умро анатемисан, види: Р. Радић, *Страх у позној Византији I 1180-1453*, Београд 2000, 51-52. Уп. слична запажања: Ј. Мавроматис, *О идеји монархије у средњовековној Србији*, Архиепископ Данило II и његово доба, ур. В. Ј. Ђурић, (Београд 1991) 69-74.

¹⁸ М. Пурковић, *Авињонске папе*, 21-23; *Историја српског народа I*, Београд 2000, 473-474 (Сима Ђирковић); М. Антоновић, *Црквена политика краља Милутина у северној Албанији у светлу западноевропских извора*, Манастир Бањска и доба краља Милутина, (Ниш-Косовска Митровица 2007), 26-29.

претходног дана изјаснили као јеретици и сваког насамо детаљно испитао о томе. Затим је од оних који су се изјаснили као римокатолици затражио да се прво одрекну своје јереси и да изговоре православни *Символ вере*, а онда да се миропомажу и тако приме у Православље.¹⁹ С тим што је архиепископ Српске Цркве издао следећу наредбу осталим архијерејима: *Свети је заповедио и свима епископима да тако чине над таквима који долазе к њему.*²⁰ Ово је врло важна реченица из које произилази да се Свети Сава нарочито трудио да све римокатолике преведе у Православље.

Следеће место на коме Теодосије јасно осуђује латинску веру као јерес налази се приликом описа Савине дипломатске мисије ка угарском краљу Андрији II (1205-1235).²¹ То је добро позната Теодосијева прича о конверзији угарског краља у Православље. Сазнавши за почетак рата, према Теодосију, краљ Стефан Првовенчани замолио је свог брата архимандрита Саву да оде и преговара са угарским краљем који је већ кренуо у поход. Током ове дипломатске мисије Сава је учинио велико чудо тако што је молитвом изазвао градоносну кишу у сред летње спарине. После овог чуда угарски владар је замолио Светога Саву да му постане духовни отац. Затим се пред њим искрено исповедио и покајао за све своје грехе, између осталог и за то што је припадник римокатоличке вере и одлучио је да прими Православље. Опис тога изгледа овако:

по науоуенню же светаго шотърнцает се ереси и юже вѣроу латинскоюу дрѣжаше ... православїа же вѣроу, такоже светымъ науоуаємъ, дрѣжати обѣштавает се, светы образъ божьственые светые вѣры, такоже отъ него слышеть, глаголетъ емоу трї крати изглаголати, и проуаа таже о таковоыхъ оузаконїена вѣса на нїедь светын сѣвршнївъ и вѣсего православїа вѣроу обновнївъ, пресвѣтаго тѣла и устныє крѣве господа бога и спаса нашего инсоу хрнста принети того сподоблїаетъ.²²

¹⁹ Иначе, ово инсистирање на изговарању *Символа вере*, служи да се направи разлика између православних и римокатолика. На Западу је Никео-цариградски *Символ вере* измењен додатком јеретичког вероучења «filioque» о исхођењу Светог Духа. Ово учење је било званично прихваћено у Риму за време понтификата папе Бенедикта VIII, 1014. године, в. Ј. Поповић, *Догматика православне цркве I*, Београд 1980; Ј. Мајендорф, *Византијско богословље*, Крагујевац 1985; Д. Јакшић, *Лично својство Светог Духа: по учењу православне цркве, с обзиром на римски догмат «Filioque»*, Сремски Карловци 1930.

²⁰ Ђ. Даничић, *Живот Светога Саве*, написао Доментијан (погрешна атрибуција уместо Теодосија), Београд 1860, 151 (= Теодосије, *Изворни текст*); Теодосије, *Житија*, приредио Д. Богдановић, Београд 1988, 212 (= Теодосије, *Превод*).

²¹ С. Станојевић, *О нападу угарског краља Андрије на Србију због прогласа краљевства*, Глас СКА 161, 107-130; П. Рокаи и др., *Историја Мађара*, Београд 2002, 64. Према Теодосију овај напад је уследио због крунисања Стефана Првовенчаног краљевским венцем, будући да су угарски краљеви носили у својој титули наслов Rex serviae, иако ова титула није била реална, в. И. Коматина, *Rex Serviae у угарској краљевској титули од 1202. до 1402. године*, Ниш и Византија XVI, (Ниш 2018), 53-56; Ђ. Харди, *Србија у краљевској титули Арпадовића*, Краљевство и Архиепископија у српским и поморским земљама Немањића, (Београд 2019), 291-314.

²² Теодосије, *Изворни текст*, 158. *По науку светога одрече се јереси и вере латинске коју држаше... а обећа да ће држати веру православља као што га свети научи. Свети образац божаствене свете вере, као што од њега чује, рече му да изговори три пута, и свети свршивши на њему све остало што је узаконено над таквима, и*

Када је светитељ, потом, пошао кући, угарски краљ му се захвалио што га је ослободио јеретичке заблуде и просветлио познањем православља.²³

Доментијан је посебно занимљив у опису овог догађаја. У литератури је остало непромењено тумачење изнето још у коментарима једног издања његових дела да код Доментијана нема помена о преласку угарског краља у Православље.²⁴ Међутим ако пажљиво сагледамо след његовог писања видећемо да и он говори о преласку краља Андрије у православну веру под утицајем Светога Саве. На то несумњиво упућују реченичне конструкције попут: „*Постаде сличан Павловом уловљењу*“, или: „... *Улови овога краља ... и приведе га истинитом пристаништу*“, затим за краља: „*Исповедање своје добро изрекавши*“.²⁵ Несумњиво Доментијан говори о томе како је мађарски краљ прихватио православно учење, гласно га саопштио и тиме потврдио своје прихватање православне вере. Ову причу Теодосије је целу прихватио, али је у својој интерпретацији отворено назвао латинску веру јеретичком и показао нам отворено да је тако веровао и мађарски краљ. То је једина разлика у односу на Доментијанову верзију.²⁶

Чак ако упоредимо детаљније ове две приче код оба писца, видећемо да Теодосије у свему прати Доментијана, сви главни мотиви су идентични. Стефан Првовенчани моли Саву да оде; Сава болује или саосећа за отачаство; угарски владар га прима са великом почашћу али одбија његове молбе; велика врућина отопила је лед па није могао ни краљ да расхлади своје вино; опис чуда са призивањем леда је скоро исти; преплашен и задивљен угарски краљ тражи од Саве да му постане духовни отац и исповеда му своје грехе. Теодосије апсолутно иде за Доментијаном и онда прави разлику када отворено пише о његовом одрицању од јереси

обновио је га свег вером православља, удостојио га да прими пресвето тело и часну крв Господа Бога и Спаса нашега Исуса Христа, види: Теодосије, Превод, 217-218.

²³ Теодосије, *Изворни текст*, 159, (Теодосије, *Превод*, 218).

²⁴ Доментијан, *Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона*, приредила Р. Маринковић, Београд 1988, 355 (= Доментијан, *Превод*). Види: И. Шпадијер, *Хронолошки оквири*, 12; Д. Марјановић, *Emergence of the Serbian church in relation to Byzantium and Rome*, Ниш и Византија XVI, (Ниш 2018), 48-49; Ђ. Ђекић, *Зашто Стефан Првовенчани*, 280; Једини изузетак је: М. Кашанин, *нав дело*,

²⁵ (Доментијан, *Превод*, 165); Ђ. Даничић, *Живот Светога Симеона и Светога Саве*, написао Доментијан, Београд 1865, 256, (= Доментијан, *Изворни текст*). На ове Доментијанове метафоре указује и Д. Марјановић, иако правилно закључује да је краљев прелазак у Православље био предуслов за учешће у *Светим Тајнама*, ипак не сматра да је Доментијан први аутор приче о конверзији угарског краља, као што ми желимо да покажемо, види: Д. Марјановић, *Emergence of the Serbian church*, 48.

²⁶ Исти догађај описао је и Стефан Првовенчани, али он Сави приписује само улогу саветника и свог посланика ка краљу Андрији, који је од непријатеља постао пријатељ. Не помиње прелазак краља Андрије II у Православље нити било шта слично, в. С. Првовенчани, *Сабрани списи*, 99-100. Такође, Теодосије у *Служби Светога Сави* описује овај догађај, али не помиње прелазак угарског владара у Православље, види: Теодосије, *Службе, канони и Похвала*, стр 87.

и примању православља. Такође код обојице писаца је забележено да је краљ остао у правој вери до краја живота и да се после смрти посветио и чинио чуда.²⁷

Доментијанова верзија садржи још један важан детаљ, а то је Савина поука угарском краљу. Свети Сава га је поучавао по његовој жељи православној духовности. Садржај личи на *Беседу о правој вери*, а једна од разлика је и то што се овде износи учење о Светом Духу, другачије од римокатоличког.²⁸ Објашњавајући на овај начин тријадолошки догмат, Доментијан ипак прави јасну теолошку разлику између православља и римокатолицизма.²⁹

Откуда онда Теодосију овако јасан антилатински став?

До сада понуђени одговор који порекло Теодосијеве антикатоличке интенције повезује са сложеним околностима око потписивања Лионске уније 6. јуна 1274. године, има своје утемељење. Ова црквена унија остварена је највише залагањем византијског цара Михаила VIII и изазвала је снажан отпор клира, народа па и појединих чланова његове породице, али цар Михаило је прогонио све противнике Уније и доследно се борио за њено остварење.³⁰ Главни разлог за неуспех уније лежи у чињеници да она није била плод дијалога две стране, већ диктат једне, политички надмоћније.³¹ Али морамо додати да се на Светој Гори где је Теодосије живео антилатинско расположење формирало у деценијама пре тога, тачније од пада Цариграда 1204. године, а после Лионске уније се само појачала одбојност монаштва према латинској вери и Римској цркви. Одмах после пада Цариграда, Латини су долазили на Свету Гору и присиљавали монахе на унију, тражили су од њих признавање папе за врховног

²⁷ Доментијан, *Изворни текст*, 248-257, (Доментијан, *Превод*, 159-166); Теодосије, *Изворни текст*, 152-160, (Теодосије, *Превод*, 213-219).

²⁸ *...И један Бог и Дух Пресвети и животворећи, којим све прима живот и бива увек, такође од Бога изишавши и непрестано исходећи и у Сину почивајући и увек пребивајући, не имајући почетка данима исходу од Бога Оца...*, Доментијан, *Превод*, 162, (Доментијан, *Изворни текст*, 252).

²⁹ У студији коју смо већ поменули епископ Атанасије Јевтић на основу Доментијанове верзије Савине беседе о правој вери проналази још један пример оспоравања римокатоличких догмата, у овом случају важног латинског вероучења о утемељењу Цркве на апостолу Петру и римском папи као његовом наследнику, види: А. Јевтић, *Богословље Светог Саве*, 111-112. Такође, епископ Атанасије у овом раду покушава да оспори уобичајено мишљење да Доментијан није ревновао за Православље као Теодосије, види: Епископ Атанасије, *Богословље Светог Саве*, 47.

³⁰ Унионистичка политика цара Михаила VIII изазвала је озбиљне потресе унутар Византије, в. D. Geanakoplos, *Michael VIII Palaeologus and the Union of Lyons (1274)*, *The Harvard Theological Review*, vol. 46, issue 2 (1956), 79-89. Искрпно о Лионској унији: Ф. Гранић, *Византијска рестаурација у Цариграду 1261. и црквена унија у Лиону 1274*, *Гласник СПЦ* 9 (1946), 149-154; Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1959, 428-435; *Dossier grec de l'Union de Lyon (1273-1277)*, edd. V. Laurent-J. Dargrouzes, Paris, 1976.

³¹ М. Антоновић, *Срби и Лионска унија: неуспео покушај приближавања*, 950 година од Великог раскола (1054) и 800 година од пада Цариграда у руке Крстаха (1204), (Београд 2004), 117.

поглавара, његово помињање на богослужењима и прихватање римских догмата.³² Цар Михаило VIII је на почетку своје владавине покушао да придобије светогорско монаштво да би остварио жељену унију са Римом, али како није добио подршку његова војска је починила злочине на Светој Гори убијајући монахе.³³ Ови догађаји несумњиво су појачали одбојност према Римској цркви и вери на Светој Гори у временима након смрти цара Михаила VIII.³⁴

На крају, желимо да изнесемо наша запажања у вези са прецизирањем хронологије Теодосијевог рада, што ће нам помоћи у препознавању додатних политичко-идеолошких циљева које је његово дело требало да испуни. За овај рад је од велике важности термин писања *Житија Светога Саве*, о чему постоји богата библиографија. Међутим најновија истраживања смештају писање овог дела у последње деценије 13. века, тачније у време након Лионске уније, као доње границе за настанак најчитанијег животописа Светога Саве.³⁵ Ми се са оваквом периодизацијом коју је предложила И. Шпадијер, не слажемо. Њен најважнији аргумент јесте антилатински став Теодосија Хиландарца.³⁶ Ми смо пак уверени да ово није довољно јак разлог, јер је Теодосије могао да антилатински пише и тридесетак година касније, Света Гора није постала мање антилатинска.

Од кога је он добио благослов/налог за писање, јер се у средњем веку није писало по личном нахођењу, можемо само нагађати, зато што Теодосије није о томе оставио податке као Доментијан.³⁷ Сматра се да су његова дела настала као кључни допринос развијеном кругу књижев-

³² О овим догађајима: М. Живојиновић, *Света Гора у доба Латинског царства*, ЗРВИ 17 (1974) 17-92; Иста, *Света Гора око 1204. године*, 950 година од Великог раскола (1054) и 800 година од пада Цариграда у руке Крсташа (1204), (Београд 2004), 91-99.

³³ Највише је страдао манастир Зограф, види: М. Живојиновић, *Света Гора и Лионска унија*, ЗРВИ 18 (1978), 141-154.

³⁴ У праву су аутори који тумачећи опис сусрета Светога Саве са угарским краљем Андријом II указују да је Теодосије пренео схватања свог времена на догађај из доба Светога Саве: И. Шпадијер, *Хронолошки оквири*, 14; D. Marjanović, *Emergence of the Serbian church*, 48. Тиме можемо објаснити зашто Доментијан не каже отворено да је угарски краљ прешао у Православље, он једноставно није био оптерећен Латинима, као што ће то бити генерација монаха на Светој Гори после Лионске уније, којима је крв проливана чак и од стране сународника латинофила и присталица уније. Њему је само било довољно да укаже на велико чудо Светитеља о коме пише.

³⁵ И. Шпадијер, *Хронолошки оквири*, 15, са прегледом ранијих мишљења. Конкретно она сматра да је Теодосије написао *Житије Светога Саве* за време владавине краља Драгутина (1276-1282).

³⁶ Оно што сматрамо највећом слабашћу њене аргументације јесте то што је доказе за своју тезу налазила у Теодосијевом наративу, покушавајући да иначе врло комплексном и проницљивом анализом дође до одговора на питање када је дело писано. Ми сматрамо да антилатински став Теодосија Хиландарца, уз друге аргументе на које се ауторка позива, не обавезује нужно да је дело писано непосредно после Лионске уније. Сматрамо да је важније, оно што је у њеном раду изостављено, идентификовати онога ко је од Теодосија наручио писање дела и које намере је налогодавац имао.

³⁷ Ђ. Даничић, *Живот Светога Симеуна и Светога Саве*, написао Доментијан, Београд 1865, 116, 345; Доментијан, *Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона*, Београд 1988, 233, 324.

ног култа српских светитеља, који је Српска Црква пажљиво неговала у средњем веку. Наиме, почетком 14. века пратимо нагли пораст књижевне делатности у Хиландару, чији је коначни циљ увођење јерусалимског типика у богослужбени живот Српске Православне Цркве.³⁸ У то време је под руководством архиепископа Никодима (1317-1324) завршен је превод јерусалимског типика око 1318/1319. године.³⁹ Вероватно је већину својих дела, а можда и сва, писао као допринос овој богослужбеној реформи, будући да су његове *Службе* јерусалимског типа. Идентификовање налогодаваца његовог рада је кључно за откривање времена и циљева његовог стваралаштва.

Сматрамо да је Теодосије *Житије Светога Саве* писао за време владавине краља Милутина и то после 1299. године, а пре него што је Данило II започео своје дело (1317). Годину када је архиепископ Данило Други писао своје дело узимамо као *terminus ante quem*, јер је његов *Зборник* у култном смислу наставак парне симетрије која настаје са Теодосијевим култом „свештене двојице“. На даље, верујемо да је Теодосије писао *Житије Светога Саве* највероватније за време грађанског рата између краљева Милутина и Драгутина. Милутиново пресудно политичко-културно везивање Рашке за Византију Палеолога, било је иницијална каписла за многе промене у Милутиновој држави, па и за нове тенденције у српској књижевности.⁴⁰ Иако су преговори краља Милутина са авињонским папом отишли далеко, ипак је јасно да је то био само део сложене дипломатске стратегије, како смо већ поменули.⁴¹ Такође у ово време пада и чувени Анонимов извештај који краља Драгутина хвали као већег пријатеља католика.⁴²

Прво. Да ли је Теодосије могао да пише онако драматично о конверзији угарског владара и његовом отвореном проклињању римокатоличке конфесије у време док је на српском трону била Драгутинова супруга Каталина, угарска принцеза римокатоличке вере. Сигурно да не. Будући да је он био свакако ближи католичком свету, немогуће је да на његовом двору и за потребе његове политике настане животопис са антилатинским карактеристикама.

³⁸ Д. Богдановић, *Историја*, 164-168.

³⁹ А. Главчић, *Типик архиепископа Никодима*, Српска теологија данас, књ. 1, (Београд 2009), 294-307. Податак који ће нам користити касније, када ћемо покушати да докажемо да су Теодосијева дела написана почетком 14. века и да су у директној вези са овом богослужбеном реформом, јесте чињеница да су Теодосијеве *Службе* Светима Симеону и Сави обе јерусалимске по својој структури, в. Д. Богдановић, *Историја*, 173; И. Шпадијер, *Химнографски жанр и богослужбена пракса - Теодосијеви канони светоме Симеону и светоме Сави*, Зборник МС за славистику 63 (2003), 345.

⁴⁰ “Сва ова збивања најбоље изражава у своме обимном и разноврсном делу хиландарски књижевник Теодосије”, в. Д. Богдановић, *Историја*, 168; Исти: *Теодосије*, 18-22; Нарочито види студију, али која првенствено истражује књижевно дело Данила Пећког: Исти, *Нове тежње у српској књижевности првих деценија XIV века*, Византијска уметност почетком XIV века, (Београд 1978), 91-103.

⁴¹ Види напомену 17. овога рада.

⁴² Anonymi Descriptio Europae Orientalis, прир. Д. Кунчер, Т. Живковић, В. Петровић, А. Узелац, Београд 2013.

Друго. На двору краља Милутина после почетка грађанског рата са краљем Драгутином око 1300. године,⁴³ било је пожељно писати против угарског двора, коме је тадашњи непријатељ краљ Драгутин, био близак. Управо због таквих његових веза са католицима је у круговима блиским краљу Милутину, могло да се чита *Житије Светога Саве* са антилатинским тенденцијама и отворено говори о томе како је Свети Сава превео угарског краља у Православље, нарочито у периоду грађанског рата ове двојице владара. Налогодавац за писање новог *Житија Светога Саве* би могао бити лично краљ Милутин или црквена јерархија блиска њему, пре свега будући архиепископ Данило Други, тадашњи епископ бањски.

Поред овога, већ је изнета претпоставка да је Теодосије писао *Житије Светог Петра Коришког* по налогу званичне политике краља Милутина, са намером да српска држава ојача култ једног локалног националног светитеља пустињака у областима освојеним од Византије, како би их јаче везала за Србију.⁴⁴ Уколико је ово тачно онда би Теодосијево *Житије Светога Саве* било још важније дело исте политике краља Милутина. Оно несумњиво представља важну етапу у развоју званичне државно-политичке идеологије која ће свој врхунски израз добити у *Зборнику* архиепископа Данила Пећког и његових настављача.⁴⁵

Да би разумели његово дело и његову идеологију морамо је посматрати у контексту политичких прилика у којима је писао.

Какве су биле политичке импликације оваквог државно-идеолошког става? Теодосијева богословско-догматска позиција уздиже Православље као највећу духовну вредност и указује својим читаоцима (слушаоцима) међу њима и српским владарима како су се њихови узорци (Свети Симеон и Свети Сава) односили према Православној и Римокатоличкој Цркви. Ако је Свети Сава угарског краља превео у Православље, колико тек онда православно веру треба да чувају потоњи владари, потомци светородног корена. Можемо закључити да је догматски чиста и неискварена Православна вера, заштићена од западних духовних струјања, религијско обележје Теодосијеве државно-политичке идеологије.

⁴³ Зна се поуздано да је грађански рат почео најкасније 1301. године, али у новијим истраживањима је та граница померена у претходну годину. Влада Станковић на основу поузданих вести Георгија Пахимера, сматра да су браћа већ 1300. године била у рату, в. В. Станковић, *Краљ Милутин*, Београд 2012, 117, напомена 117.

⁴⁴ Д. Јањић, *Преподобни Петар Коришки*, 162. Ово *Житије* написано је негде око 1310. године, в. Д. Богдановић, *Историја*, 172. Нема разлога да је дело о Светоме Сави писано деценијама раније.

⁴⁵ Б. Бојовић, *Краљевство и светост у средњовековној Србији*, Београд 1999, 150.

Miloš Pavlović

(PhD student, Faculty of Philosophy Niš)

ORTHODOXY AND LATIN HERESY IN THE STATE-POLITICAL
IDEOLOGY OF THEODOSIUS OF HILANDAR

Theodosius of Hilandar is the most significant Serbian medieval writer. He wrote numerous literary works with a pious intent to celebrate Serbian saints, in the same manner as numerous medieval Serbian biographers and hymnographers did. However, there is a feature that separates him from his predecessors. His dogmatic-theological specificity with rich political-ideological implications is reflected in the attitude that only the Orthodox faith is acceptable while all the others are heretical. What he refers to is primarily the Roman Catholic faith, which he unequivocally branded as heresy, and he consistently insists on that understanding in his writings.

Why did he have this attitude towards Latin spirituality? We believe that this was influenced by the foreign policy circumstances. We have recognized the main reason in the opinion fact that Theodosius wrote after the Union of Lyons (1274) when the anti-Latin stance was already taken on the Holy Mountain in dogmatic and political terms. In his works, Theodosius transferred the understandings of his time and his environment to the time of Saint Sava about whom he wrote.

Finally, we believe that Theodosius wrote his work during the civil war between kings Dragutin and Milutin and that his version of the conversion of the Hungarian king to Orthodoxy was ideologically directed against King Dragutin because of his close ties with the Hungarian court. At King Milutin's court after 1299, it was possible to cultivate an anti-Latin attitude in spirituality. In the end, precisely because of the anti-Latin attitude, we see Theodosius as a writer who immediately precedes Archbishop Danilo II in time, because that is their common characteristic. Theodosius' anti-Latin stance was supposed to ideologically strengthen the political position of King Milutin during the civil war.

With this feature of his writing, Theodosius opened space for rich ideological implications. With his anti-Latin attitude, he gave a firm Orthodox characteristic to his state-political ideology. He points out to his readers, especially the future rulers, that the important duty of the Serbian ruler is to spread Orthodoxy and persecute heretics.

